

ХУДОЖНЬО-МИСТЕЦЬКІ ОСЕРЕДКИ ТА МУЗЕЇ НА ЗАКАРПАТТІ ЗА РОКИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ (1945-1991)

УДК 727:069(477.87)«1945/1991»

Вікторія КУЗЬМА,

*аспірант Ужгородського національного університету,
м. Ужгород, Україна*

***Анотація.** У статті розглядається питання виникнення розвитку та функціонування художньо-мистецьких музеїв на Закарпатті за часи Радянської влади. А саме заснування Ужгородської картинної галереї, згодом – Закарпатський обласний художній музей ім. Й. Бокшая, та створення в м. Ужгороді двох меморіальних будинків-музеїв народних художників України Ф. Манайла та А. Коцьки. Також розглянуто створення громадських музеїв мистецького напрямку в Закарпатській області.*

***Ключові слова:** музей, експозиція, експонати, галерея, меморіальний будинок-музей, громадські музеї.*

З приєднанням Закарпатської області до Радянської України розпочинається нова сторінка в історії музейної справи на Закарпатті. Особливо характерно в цей час є створення і розвиток художньо-мистецьких осередків та музеїв краю, оскільки до цього часу жодного художнього музею в області ще не існувало.

Невелика колекція художніх полотен була зібрана у Народному музеї Закарпатської України, що був відкритий в Ужгороді 20 червня 1945 р. [2, с. 9]. 23 червня 1945 року Народна рада Закарпатської України видає постанову, в якій зобов'язує міський Народний Комітет в Ужгороді передати для Народного музею будинок колишнього комітатського управління [2, с. 11].

Після возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною він увійшов у систему культурно-освітніх і наукових установ України як музей обласного значення.

За постановою Ради Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У у 1946 році Ужгородський народний музей було реорганізовано в Історично-краєзнавчий музей, а також йому було надано високий статус музею республіканського значення II категорії [5, с. 2-3].

Для Історично-краєзнавчого музею було відведено 17 приміщень. Звичайно, всі колекції розмістити тут було неможливо. Із

загальної кількості шість кімнат займали допоміжні служби (бібліотека, канцелярія, кімната наукових робітників, фонди), а для експозиційних відділів музею залишилось десять кімнат, де мали розмістити один краєзнавчий відділ [5, с. 4].

Відсутність приміщень призвела до того, що протягом 1946 р. на складах музею пролежали надзвичайно цінні, багаті експонати, а художні полотна знаходились в нерозібраному стані [5, с. 3].

У цей час на виконання постанови Закарпатського облвиконкому 19 лютого 1946 року було ухвалене рішення про створення у місті Ужгороді картинної галереї та передачу під музей приміщення на пл. Леніна, 1 [11, с. 4]. Картинна галерея була організована на основі матеріалів Земської картинної галереї, які склалися переважно з робіт чеських, словацьких та угорських художників періоду 20-30-х років модерністського спрямування. Починаючи з 1946 року музейна колекція поповнювалася матеріалами, які надходили у вигляді подарунків із центральних художніх музеїв Радянського Союзу (Москва, Ленінград (Санкт-Петербург), Рига, Київ, Харків, Одеса, Львів).

У 1946 році Рада Міністрів УРСР та ЦК КП(б)У в своїй постанові зобов'язали Закарпатський облвиконком надати для історично-краєзнавчого музею приміщення Ужгородського замку [5, с. 3].

На початку квітня 1947 року музей перейшов у своє нове приміщення (Ужгородський замок). Частина приміщення замку Закарпатським облвиконкомом була виділена Ужгородській обласній картинній галереї. Музей займав в головному приміщенні замка 35 кімнат (в т. ч. 23 великі зали), а картинна галерея займала 11 кімнат (в т. ч. 5 великих залів).

7 листопада 1948 р. для шанувальників історії, етнографії, образотворчого мистецтва була відкрита перша експозиція [7, с. 3].

Так, у нововідведеному приміщенні Ужгородська обласна картинна галерея розпочинає свою роботу та продовжує поповнювати мистецьку колекцію. Одним із способів надходжень була націоналізація приватних колекцій. Ціла низка цікавих творів надійшла із збірки відомого історика, етнографа, археолога, видатного вченого, колекціонера Тиводара Легоцького.

У 50-х роках правлінням Мукачівського відділення державного банку було передано твори видатних угорських майстрів, які колись передали на зберігання банку приватні особи. Цінним джерелом надходжень була і греко-католицька єпархія, яка воло-

діла багатою колекцією творів художників різних національних шкіл попередніх епох. Процес поповнення музейної колекції новими творами не припинявся упродовж усього функціонування обласної картинної галереї за радянську добу. Державою щорічно виділялися кошти на придбання художніх творів як від авторів, так і від окремих власників.

Відчутною допомогою у формуванні художньої колекції були систематичні державні закупівлі із виставкових експозицій. Були сформовані спеціальні фонди художніх зібрань при Міністерстві культури і Спілці художників СРСР. У Київ та Москву запрошували представників від республіканських та обласних музеїв з метою відбору експонатів для своїх музейних колекцій. Художні твори передавались у музейні збірки виключно безкоштовно.

Часом музейні колекції поповнювалися авторськими роботами окремих художників (А. Ерделі, Й. Бокшай, А. Коцка та ін.)

Важливою подією в історії художньої галереї став акт дарування у 1954 році Ігорем Грабарем своїх авторських творів на честь 10-річчя возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною. Це п'ятдесят чотири живописні та графічні роботи, які є етапними у творчій біографії художника і гідно репрезентують найвищі досягнення його мистецтва.

У 1960 році проведено значну роботу з піднесення наукового рівня та покращення експозиції в Закарпатській обласній галереї. У відділі західноєвропейського мистецтва була проведена чіткіша наукова систематизація тем. Додатково включено в експозицію твори художників Фландрії і Голландії XVII-XVIII ст., в тому числі Корналіса Бега, Абрама Ван ден Темпеля, Вонвермана Пітера Самуеля. Було виставлено 11 робіт видатних угорських та чехословацьких художників. У відділ російського та українського мистецтва включено твори живопису і графіки художників І. І. Левітана, І. Ю. Рєпіна, В. І. Сурікова, В. І. Маковського, П. І. Петровичева, М. М. Ярового та ін. (всього 8 праць).

У відділі радянського мистецтва було перебудовано експозицію, виставлено близько 80 полотен, що надійшли від Міністерства культури УРСР, закуплені і виявлені у фондах галереї. У т. ч. твори провідних українських художників: М. П. Глуценка, Т. Н. Яблонської, М. М. Бежія, закарпатських художників: А. А. Коцки, Ф. Ф. Манайла, А. Ерделі, народних художників УРСР – Й. Й. Бокшай та А. М. Коцки, заслужених діячів мистецтва – Г. М. Глюка, В. І. Свиди. [9, с. 1].

За постановою Ради Міністрів УРСР «Про мережу державних музеїв в системі Міністерства культури УРСР» та розпорядженням виконавчого комітету Закарпатської обласної ради депутатів трудящих у 1965 році Закарпатський державний краєзнавчий музей з філіалом: Закарпатська обласна картинна галерея надалі називається – Закарпатський краєзнавчий музей з філіалом: Закарпатський художній музей [10, с. 6].

У 1965 році на підставі рішення виконкому Закарпатської обласної ради депутатів трудящих «Про розширення науково-освітньої бази Закарпатського краєзнавчого музею та Закарпатського художнього музею» у м. Мукачеві на базі громадського музею було відкрито відділ Закарпатського краєзнавчого музею – «Мукачівський замок», та в селі Горяни було відкрито відділ Закарпатського художнього музею – «Горянська ротонда» [10, с. 4].

Фонди Закарпатського художнього музею поповнюються новими експонатами, тому, безперечно, виникає потреба у нових експозиційних та фондових площах. І у листопаді 1978 року на виконання рішення Ужгородського міськвиконкому музей переїздить в історичний центр м. Ужгорода, у будову колишнього жупанату, пам'ятку архітектури 1809 року [13, с. 4].

Нововідведені під музей приміщення ідеально відповідали вимогам побудови сучасних художніх експозицій. Тут було розгорнуто відділи зарубіжного, вітчизняного, радянського та Закарпатського мистецтва, які розкривали загальну картину розвитку та історію художньої культури.

Відділ зарубіжного мистецтва містить цікаву і вартісну колекцію робіт художників країн Західної і Центральної Європи XVI – поч. XX ст. До числа найбільш ранніх пам'яток західноєвропейського мистецтва відноситься полотно Якопо Пальми «Мадонна зі святими» – яскравий взірець живопису італійського Високого Відродження та робота Джованні да Болонья «Меркурій». Художній напрям бароко представлений полотнами художників-портретистів – Абрагама ван дер Темпеля «Портрет дами в блакитній сукні» та анонімних авторів – «Діана», «Святий Франциск Асизький». Реалістичне мистецтво представлено картинами голландських художників Самюеля ван Гоогстратена, Корнеліса Бега.

У музеї зберігається одна з найбільш повних на теренах України колекцій угорського мистецтва. Історія угорського образотворчого мистецтва першої пол. XIX ст. розвивалася у тісному

зв'язку з художніми школами Німеччини та Австрії. Цей період представлений у музейній збірці всього кількома експонатами – взірцями угорського портретного мистецтва, які, однак, потребують остаточної атрибуції. Але колекція багата наявністю цілого ряду пам'яток другої половини і кінця XIX ст. Серед визначних митців того часу провідне місце належить Мігалю Мункачі, засновнику угорської реалістичної школи живопису. Музейна робота «Голова фарисея» – це підготовчий етюд до великоформатного полотна «Христос перед Пілатом», який без змін повторений художником у завершеному варіанті картини. Широко представлена творча спадщина Імре Ревеса. Серед музейних експонатів – цілий ряд живописних праць, авторів яких складно віднести до числа митців, які прокладали шляхи національної художньої культури, але їх творчість є теж цікавою та цінною: Мігай Сабоні, Шандор Бігарі, Петер Сюле та ін. Значно скромніше, ніж мистецтво Угорщини, в музеї представлена творчість художників Словаччини, Чехії та Польщі. Насамперед вирізняються роботи словацького живописця Теодора Мусона, чеських художників: Франтішка Фолтіна, Вацлава Рабаса, Юліуса Немчика. Польське мистецтво представлено обмеженою кількістю експонатів. Тут предсталені роботи майстрів Алойзі Рейхана, Й. Ольпінскі, Яна Станіславскі та ін.

Однією з найцінніших за своєю художньою вартістю є колекція російського мистецтва XVIII – поч. XX ст., де представлені твори видатних художників О. Кіпренського, І. Тропініна, М. Бондаревського. У музейній колекції є ряд першокласних зразків пейзажної творчості російських майстрів, таких як І. Шишкін – «Ліс», О. Саврасов – «Зима», Г. Кондратенко – «Місячна ніч» та ін. Справжньою окрасою музейного зібрання є твори всесвітньо відомого мариніста І. Айвазовського.

Відділ вітчизняного мистецтва представлений для початку пам'ятками вітчизняного іконопису XVII-XVIII ст. У музеї збережений Колодненський іконостас. Українське мистецтво XIX ст. представлене графічними творами Т. Шевченка та його послідовника – Лева Жемчужникова. Реалістичне мистецтво другої пол. XIX ст. пов'язане з творчістю К. Трутовського, І. Соколова, С. Васильківського.

Відділ образотворчого мистецтва Закарпаття концептуально обумовлений чільним місцем у експозиції музею та специфікою комплектування колекції. Твори художників Закарпаття вирізняються з-поміж творів усіх регіональних та мистецьких осередків

України емоційністю, декоративністю живописання. Цей відділ представляють твори зачинателів закарпатської школи живопису А. Ерделі, Й. Бокшая а також роботи Е. Грабовського, Ф. Манайла, А. Коцки, З. Шолтеса, Г. Глюка, В. Габди, Ю. Герца, В. Свиди та ін. [12].

Звичайно, з плином часу експозиційні приміщення потребували реставраційних робіт, працівники музею були вимушені згорнути експозиції. Тому упродовж двох десятиліть років вони стали недоступними для відвідування.

З огляду на щорічні подані звіти до обласного управління культури з регіонів, в області на початку 70-х років помітно зростає мережа музейних закладів, які працювали на громадських засадах. На превеликий жаль, мистецькі музеї або картинні галереї були згадані тільки на Воловеччині (Воловецька та Жденіївська картинні галереї). Хоча насправді перевіркою було з'ясовано, що подані дані м'яко кажучи були тільки на папері. Насправді картинної галереї в с. Жденієво не було. На 1974 рік у Воловецькому районі на 14 сільських і одну селищну ради фактично працювала одна Воловецька картинна галерея, яка була розміщена в районному Будинку культури [3, с. 48].

9 лютого 1981 року в м. Ужгороді відбулася велика та гарна подія для Закарпаття – було відкрито меморіальний музей народного художника УРСР Ф. Ф. Манайла та встановлено пам'ятну дошку з барельєфним портретом митця.

Музей знаходиться в будинку, де Ф. Ф. Манайло жив і працював понад 30 років. Це двоповерхова будівля з невеликим садом. В передпокої і чотирьох кімнатах другого поверху розміщена експозиція музею. Два великі фотоілюстровані стенди, що розміщені у передпокої, знайомлять з основними темами в творчості Федора Федоровича Манайла.

У першій кімнаті зосереджені документальні матеріали, особисті речі а також художні твори, які характеризують життєвий і творчий шлях художника в дорадянський час. Друга кімната – меморіальна майстерня художника.

В експозиції – велика кількість картин, які представляють творчість художника майже за півстолітній період. Твори виконані в різний час: «Сусідки» (1936), «Сім'я» (1940), «Втеча» (1941), «Весілля» (1942), «Весна в Карпатах» (1961) та багато інших [16, с. 26-28].

У меморіальній вітальні відбиток особистості Ф. Ф. Манайла зберігає тут кожна річ. Меблі, виготовлені за його власним крес-

ленням-малюнком, улюблені картини, книжки... Значну частину вітальні займають картини. Як і за життя Ф. Манайла, у кутку біля каміна – ціла виставка робіт: «Гуцулка» (1939), «Від церкви» (1940), «Остання з Чорноріцьких гатей» (1952), «Над Тисою» (1963), а також невеликі декоративні монотипії та акварелі, виконані на межі 60-70-х років. Яскраво доповнюють експозицію декоративні різьблені диньки. Відродженню цього давно забутого виду народної творчості гуцулів художник присвятив два роки життя [16, с. 31].

Четверта кімната знайомить відвідувачів із творчою та громадською діяльністю Ф. Манайла 60-70-х років. Серед великої кількості художніх творів художника привертає увагу турнікет, який допомагає дізнатися про ще один вид творчості Манайла – монументально-декоративний живопис, в якому одним із перших він застосував найрізноманітніші породи закарпатського каменю [16, с. 40].

Велика громадська діяльність в галузі культури, вагомий внесок Ф. Манайла у розвиток образотворчого мистецтва були відзначені високими державними нагородами. Грамоти, почесні медалі представлені в експозиції [16, с. 49].

А 11 червня 1988 року Радою Міністрів УРСР було прийнято постанову про створення в Ужгороді ще одного меморіального музею – народного художника України А. Коцки в будинку, де жив художник. По смерті А. А. Коцки його сестра Ганна Андріївна передала в дарунок державі полотна, бібліотеку, архів і меблі, пензлі й фарби – все те, що оточувало митця в житті. І ось у травні 1990 року відбулося урочисте відкриття меморіального будинку-музею Андрія Коцки. Тепер численні відвідувачі цього затишного куточка Ужгорода, шанувальники образотворчого мистецтва, мають змогу ознайомитись з життям і побутом художника, поринути в атмосферу його майстерні, проникнути в глибини цього самотнього таланту [14, с. 4].

Структура експозиції меморіального музею базується на хронологічному та тематичному викладі біографії, творчої і громадської діяльності А. Коцки. Розділи експозиції розміщені в трьох приміщеннях. Біографічно-документальний розділ розміщений в коридорі, який розділяє майстерню та житлову кімнату художника. Сюди входять фотоматеріали, документи, особисті речі художника, книги і набори з репродукціями його робіт.

ІІ розділ – меморіальна житлова кімната. У ІІІ розділі експозиції поданий період творчості художника з 1945 до жовтня 1987

року. Твори, особисті речі, меблі, бібліотека, які знаходились тут при житті А. Коцки, допоможуть в розкритті теми: «А. Коцка – Художник, Громадянин, Людина» [15, с. 2-3].

Працівники меморіальних будинків-музеїв не тільки зберігають і показують твори живопису та графіки видатних закарпатських художників Ф. Манайла та А. Коцки, але й влаштовують урочисті свята, ювілейні і тематичні вечори, пропагують творчу спадщину митців серед населення.

Важливо також згадати про створення в цей час і картинної галереї села Пийтерфолво Виноградівського району. 10 серпня 1986 року за ініціативою Андора Бірова – голови колгоспу «Прикордонник» картинну галерею було розміщено в центрі села Пийтерфолво в колишньому маєтку родини Дьєрдь (Ендре Дьєрдь – колишній міністр землеробства, автор численних праць на тему економіки, член Академії наук Угорщини), побудованому наприкінці XIX століття. Експозиція в цілому складалася із творів закарпатських митців, які у 80-ті роки радянської ери гостювали у відомому на всю країну аграрному комплексі. А після розпаду СРСР картинна галерея, що нараховувала близько 200 картин, перейшла у власність місцевого самоврядування [1, с. 3].

Станом на 1990 рік в області на державному обліку було зафіксовано ще 7 музейних закладів на громадських засадах з художнім профілем. Але чітких даних про них і їх розміщення немає [4, с. 1].

Таким чином, розглянувши історію створення та розвитку художньо-мистецьких музеїв на Закарпатті в роки Радянської влади можна чітко розглянути як негативні, так і позитивні риси організації музейної роботи. Позитивним в радянський час було значне поширення музейної роботи. Покращується матеріально-технічне становище музейних закладів. Налагодження чіткої пам'яткоохоронної роботи сприяло постійному збільшенню фондів Закарпатського обласного художнього музею. Розгортається робота по збору великої кількості цінних експонатів. Але, на превеликий жаль, ця робота з волі комуністичних ідеологів перетворювалася в чергові кампанії, приурочені до круглих дат з історії КПРС та СРСР, внаслідок чого збиралися й ідеологічно препаровані матеріали, створювалися подібні одна до одної експозиції, зростало на папері число музеїв.

ЛІТЕРАТУРА

1. Буклет. Картинна галерея села Пийтерфолво.
2. Державний архів Закарпатської області (далі – ДАЗО). – Ф. 14. – Оп. 1. – Од. зб. 655. – Арк. 12.
3. ДАЗО. – Ф. 842. – Оп. 1. – Од. зб. 454. – Арк. 113.
4. ДАЗО. – Ф. 842. – Оп. 1. – Од. зб. 955. – Арк. 113.
5. ДАЗО. – Ф. 1713. – Оп. 1. – Од. зб. 1. – Арк. 6.
6. ДАЗО. – Ф. 1713. – Оп. 1. – Од. зб. 5. – Арк. 28.
7. ДАЗО. – Ф. 1713. – Оп. 1. – Од. зб. 19. – Арк. 23.
8. ДАЗО. – Ф. 1713. – Оп. 1. – Од. зб. 92. – Арк. 26.
9. ДАЗО. – Ф. 1713. – Оп. 1. – Од. зб. 134. – Арк. 6.
10. ДАЗО. – Ф. 1713. – Оп. 1. – Од. зб. 139. – Арк. 6.
11. Закарпатський обласний художній музей ім. Й. Бокшая. Збірник статей і матеріалів. – Ужгород, 2008.
12. Закарпатський обласний художній музей ім. Й. Бокшая. Фотоальбом / Упоряд. Л. Біксей, О. Приходько, Г. Рижова. – Ужгород, 2004.
13. Кобаль Й., Кобаль Л. Домівка Закарпатського обласного художнього музею ім. Й. Бокшая // Закарпатський обласний художній музей ім. Й. Бокшая. Збірник статей і матеріалів. – Ужгород, 2008.
14. Мясичева О. Переливчаста краса великих ліній... // Новини Закарпаття, 1991. – 23 травня. – № 96.
15. Тематико-експозиційний план меморіального будинку-музею народного художника УРСР А. А. Коцки. 02 квітня 1990 р.
16. Фолтін В. Т., Манайло І. Ф. Меморіальний музей народного художника УРСР Ф. Ф. Манайла // Путівник. – Ужгород, 1986.

**FORMATION AND ACTIVITIES OF ART MUSEUMS
IN TRANSCARPATHIA DURING THE PERIOD OF THE SOVIET POWER
(1945-1991)**

Viktoriya KUZMA,

*post-graduate student of Uzhhorod National University,
Uzhgorod, Ukraine*

Annotation. *The article reviews the questions of rise of the Art Museums development and their functioning in Transcarpathia within the period of the Soviet power. Namely, foundation of the Uzhhorod Picture Gallery, after some time – Transcarpathian Regional Arts Museum named after Y. Bokshay and formation in Uzhhorod of two memorial houses-museums of the People’s painters of Ukraine F. Manaylo and A. Kotska. Also the formation of public museums of the artistic trend in Transcarpathian Region is being examined.*

Key words: *museums, public museums, memorial houses-museums, exposure, exhibits.*